

СОЛОЖЫ

Балдардың журналы

1-2005

Кару балдар!

2005 жылда 9 майда Улу Жегүнинг алтан жылы толор.

Бу жаан байрамга учурлай, “Солонгы” журналдын редакциязы ла балдардын республикан библиотеказы “Адалар јолы ундылбас” деп конкурс јарлайт.

Конкурска јуунын туружаачылары, јуу-чактын салтары керегинде, тылда иштеген улуска учурлалган материалдарды куучындар, үлгерлер, јуруктар ажыра чүмдегер.

Жегүчилдерди сыйлар сакыйт!

Иштереерди тулаан айдын 25-чи күниие јетире ийгер.

Конкурстын турултазы күүк айда өдөр.

Бистин суру: Горно-Алтайск кала,
Чорос-Гуркиннинг оромы, 38
«Солонгы» журналдын редакциязы

«КАР-КЫСЧАКТЫН ТАБЫШКАКТАРЫ»

деп конкурстын **Жегучилдери:**

Шкакова Айтана, Кулады јурт.

Иркитова Айару, Корумду јурт.

Чеблаков Айдын, Улаган јурт.

Чын каруу ийген балдар:

Ядрушкина Аржана (Усть-Мута)

Натова Суркура (Саратан)

Тазеева Алина (Хабаровка)

Уханов Айан (Белтир)

Тадырова Солунай (Белтир)

Белешева Торколой (Саратан)

Бадакина Айару (Экинур)

Ильина Эркелей (Экинур)

Тойдонова Марина (Улаган)

Ерехонова Күмүш (Кулады)

Боочы јурттын 2-чи ле 4-чи

класстарынын үренчиктери

Алёна Ортонулованын јуругы,
Балыктујул јурттан.

БАЛДАРДЫН ЧҮМДЕМЕЛДЕРИ

Энеме

Кажы ла күн таң атса,
Энем мени ойгозот.
Жылу колдорула эркеледип,
Жаагымнан мени окшойт.
Кажы ла күн энеме болужадым,
Оны сүүндирерге, мен албаданадым.
Оморкоп мениле жүрзин деп,
Школдо бештер аладым.

*Самунова Алина, 8 жашту, 2 класстын
үренчиги, Горно-Алтайск каланан*

*Шуну Киндииковтын журугы,
Кулады журттан*

Үредүчиме

Жаан јолго чыксын деп,
Јартап бисти үредет.
Көннй јолго чыксын деп,
Көкидип бисти үредет.
Жаанды-јашты тоозын деп,
Јакарып бистн үредет.
Јалакай јакшы жүрзин деп,
Табылу јазап јакарат.

*Тадырова Солунай, Белтир журттан
3 класстын үренчиги*

*Амаду Киндииковтын журугы,
Көзүл журттан*

Алтайым

Чыккан-өскөн Алтайым
Оймон ичи, Корумду журтым.
Ару тонмок сууларлу,
Тайгалары ан-кушту.
Качан да ыраак јорыкка барзам,
Кару Алтайым санаамда артар.

*Иркитова Айару, 10 жашту,
Корумду журттан*

Кристина Маташеванын журугы

ЭНЕНИҢ КҮЛҮМЈИЗИ

“Јас келди, јас келди!” — јижигей деген кушкаш ак-јарыкка јар этти.

Оогош Өскүзек деп атту чымалы ойгоно чарчады. Ончозынан озо уйазынан јорголоп чыкты. Батазын ла де! Бастыразы мызылдап јат! Сан өрө көрзө: чап-чанкыр! Айландыра ајыктаза: јап-јажыл! А тегериде дезе тегерик чырайлу күн! Ол кичинек чымалыга имдеп, күлүмзиренип туру. Кандый јалакай, кандый жылу! Мындый кару күлүмји јер үстинде бар эмеш пе?! Өскүзек ого јажыркап, көзин јумуп, бир эмеш јатты. Чындап та, јер үстинде мындый жылу күлүмји бар ба?!

Өскүзек мындый јарашты көрбөгөни јолду. Не дезе, ол күскиде јаш болгон. Оны чымалылар жылу уйага кийдирип, кыжыла чыдадып салгандар. Онон “Өскүзек” деп адап койгон. Анчада ла, уйдада башчы, канатту кара чымалы оны тын сүүген. Күлүмјизи де јакшы! Је бу күннин күлүмјизине арай ла јетпес.

Бир катап канатту ойгор чымалынан ол керегинде сураарда айткан:

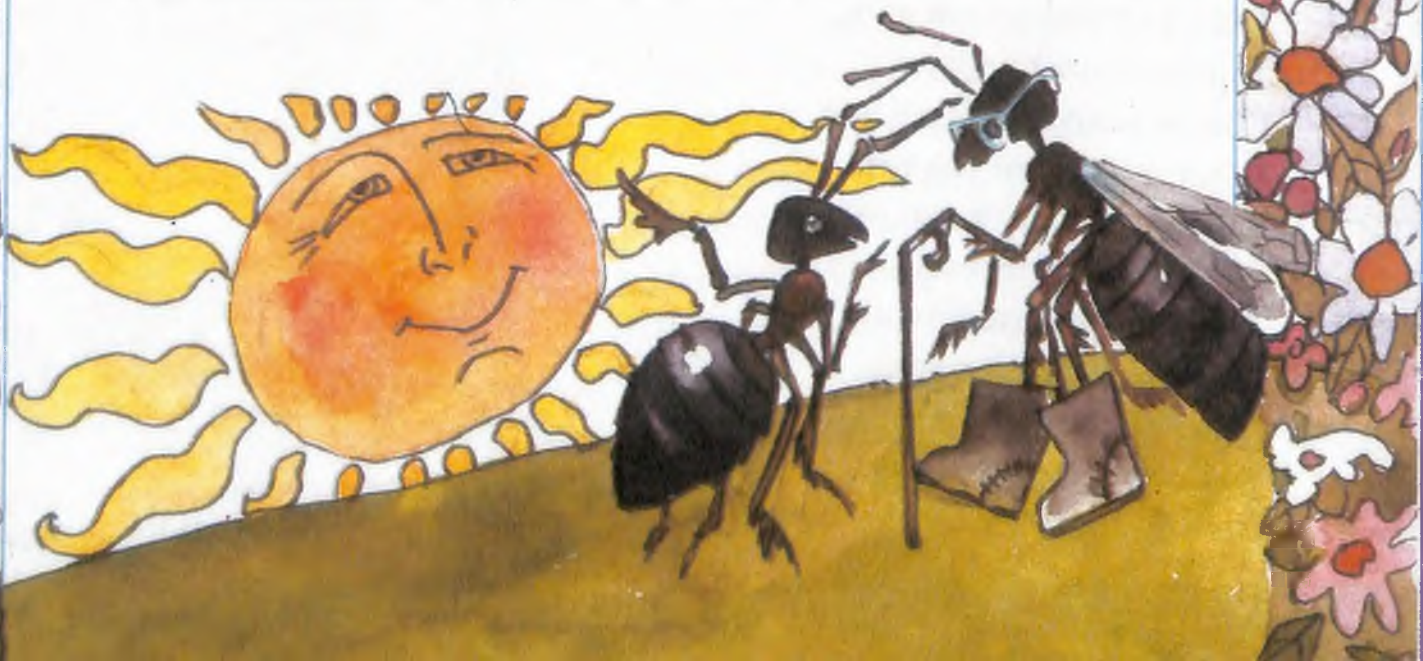
— Балам, сен кичинек: јүрүмде тогузон јети бүдүм күлүмји бар. Чыдазан, олордын јаман-јакшызын билип аларын. Је эненин күлүмјизи ончозынан артык.

Өскүзек арык, чичке кол-буттарлу. Бойы тен, эрке неме. Көстөри топ-тосток. Керек болзо, тийишкен тагманы ачу эде тиштеп те ийер. Беличегин кезе курчанып алаган. Узун кабакту. Ол јол табарга керектү.

Өскүзек Дәне“ деп сөс угуп ийди, эди-каны жылый түшти. Ол бойында сананды: Д А менин эне-адам кайда?“

Уйанын оозында тайагын тайанып, күзеп отурган карган чымалынан эне-адазы керегинде сурады. Үргүлеп отурган өрөкөн сагалын сыймап айтты:

— О-о, балам, былтыр күскиде бу аркада өрт болгон. Сен јаш, нени

билеринг. Кандый да шалыр кижининг одузынанг өрт чыккан. Адан — жалтанбас эр. Ол көп чымалылар аргадап, бойы күйүп калган. А шыркалу энегди жуугында уйага апарып салганыс. Ондо тынг эмчи чымалы бар. Жазылза, жаскыда жанып келер болгон эди.

Өскүзек мыны угала, энезин көрөргө шүүнди. Жүреги чек ле то-кынабай барды.

Эртен тура уйананг энг озо чыкты. Өскүзек жалбрактардын алдыла жорголоп, энезин бедреп барды. Бир эмеш асты. Жолой жажыл тонду ат-конгыска туштады. Күлүк кату мойнын кыжырада толгоп, кожондоп туру. Онон чымалыны көрүп, чала өчөгөндү күлүмзиренип сурады:

— Мындый кичинек неме кайда бараадын?

— Өзөктө, чымалылардын уйазында энеме. Жолун таппай турум — деп, Өскүзек айтты.

Конгыс санг өрө учуп чыкты. Онон ойто жерге коноло айтты:

— Чике-чике төмөн бар.

Өскүзек барды ла барды. База ла асты. Жалбракка чыгып, чичке колдорула көзининг жажын арчып отурза, ДЧырып-чырып, неге чынгырып турун? — деп, кем де сурады. Санг өрө көрзө, комыргайдын бажында күдүреш неме. Чымалыны оогош көрүп, кыжыгына тийер эдип күлүмзиренип туру ошкош. Өскүзектин кыртыжына тийди.

— Мени не жабыс көрөдин?

— Калак-калак, чугулданба. Карын, сеге килеп, ичим чым эткен. Адым — Аспан.

— Аспан, онон чымалынын уйазы көрүнөт пе? — деп, чымалы то-кынап сурады.

— А-а, ол туку өзөктө жадыры. Кобыны төмөн бар.

Өскүзек быйанын айдала, жорголоды ла жорголоды. Баш ла бол!

Суучак агып жат. Мыны канайып кечер? Ары-бери мантады, кечү жок. Ыйлаарга жазанып ла жүрерде, канады чололу неме учурады.

— Сен кем? — чымалы сурады.

— Көбөлөк. Нени бедиреп турун?

— Энеме бараадырым. Сууны кечирип салзан.

— Белиме отур. Калак, жыгылдын. Бек тудун.

Ол учуп чыкты. Мынан ончозы көрүне берди. Ыраак жокто кыймыраган уйа. Көбөлөк жерге конуп унчукты:

— Эмди түш. Мынан ары жойу жеде береринг. Жакшы болзын!

Өскүзек бир эмеш амырап отурды. Бат, кандый да эне чымалы келип жат! Ол жууктап келеле, Өскүзекти жыткарып ийеле сурады:

— Кайдаар барып жадын, балам?

Бойы торт ло токтодынып болбой ыйламзырап туру. Бу канайып турган деп, Өскүзек кайкап айтты:

— Энеме. Адам былтыр өрткө күйген. Энем дезе өскө уйдаа эмденип жат дешкен. Оны табарга болужаар, былар, — деп, Өскүзек жайнаганду сурады.

Жаан чымалы мыны угала, та не боло берт! Ол Өскүзекти окшойт, бирде ыйлайт, бирде каткырат. Көстөринин жажы жылу-у, кару-у! Айткан сөзи жагыс ла бу: Баламды, баламды!“ Өскүзек онын көстөрин, ыйы өткүре күлүмжизин көрөлө, чек ле жажып, жажыркай бергенин билбей калды. Айтканы жагыс ла бу: Энем, энем!“ А сезимнен жаан не бар!

Эне чымалы көзинин жажын арчып айтты:

— Балам, сенин энен мен! Жанып отурым, жазылып калдым!

Өскүзек энезине торт ло жапшына берт: Энем, энем!“ Онон энезинин күлүмжизин лаптап көрөрдө, торт ло күнге түнгей. Күн ле Эненин күлүмжизинен жалакай жер үстинде не бар? Же кандый да болзо, эненин энг артык ошкош!

Журугы Е. Корчуганованын

БЕЛГЕЛЕР

- * Киске бут бажына туруп, нени-нени тырмаза — салкынга-куйунга.
- * Киске јунунып турза — айылчылар келер.
- * Отто коноочы отурза — айылчы келер. Коноочынан јакшы сура ар, күлле азыраар, энгир јаба болзо, күлден төжөк-јастык салала, уйуктадып азыраар.
- * Коноочы очоктын төр јанына түшкени — төрөөн кижиге келерине, тууразына отурза, туура кижиге.
- * Очокто от табыштанып, сыылап, тызырап күйзе, салкын болор, күн үрелер.
- * Айас күнде чел булуттар чыгып турза, бир канча күннинг бажын да јанмыр јаар.

* Айылдын ичи ышталып, ыш түнүктен чыкпай турза — јут-јулакай болор.

* От сыгырза — айылчы келер.

А. Тартыковтын јуругы

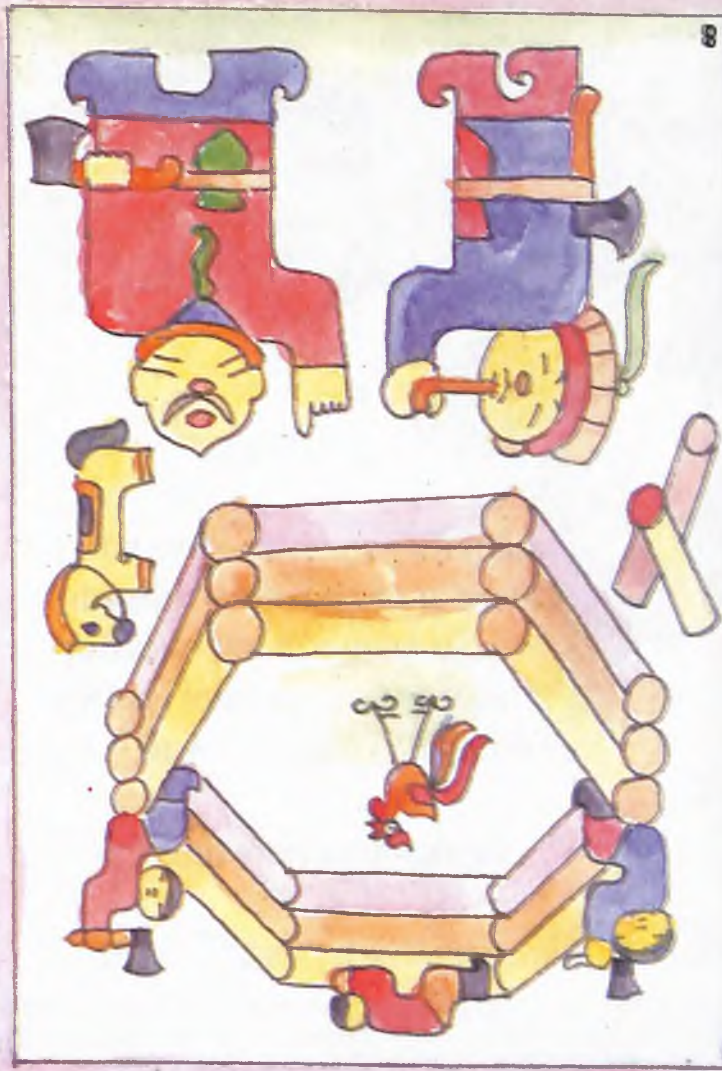
С. САРТАКОВА

МЕН УИА ЈАЗАГАМ

Кушкаштарга уйаны
Акам менин жазаган.
Ого көрүп темижип,
Бойым бирди кадагам.
Акам илген уйаны
Баарчыктар ээлеген,
Менин илген уяма
Кем де келбеген.

С. Дыковтын журугу

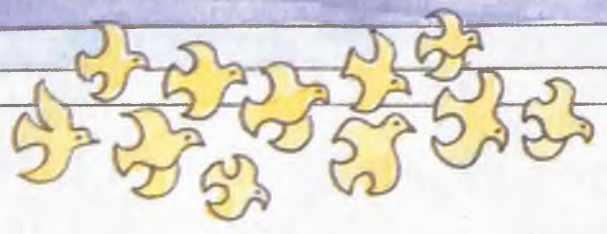
Тура тутканы көрөңдө
 Эртен тура арте турат:
 Мапта алып, калта алат,
 Ылтам алтап, јол алат,
 Эртен тура тура тутат.

Бичигешти канайда јуур:

1. Бичигештү бүкти кодор.
2. Кызыл чийүлерле кес.
3. Чанкыр чийүлерле бүкте.
4. Бичигешти баштапкы
 бүгинен ала јуу.
5. Ортозынан шидеп ал.

Сагыскан керегинде

Сагыскан, сагыскан,
 Сары чөлдө ол аскан.
 Эмди жаңыс сагыскан
 Сары чөлдө — жаңыс каан.
 Көстин жажын агыскан,
 Сагыс чайнайт сагыскан.

Сузатан Суззеи суу сузат,
 Суззы канбай, суула јузет,
 Јаратка јадып, база ичет,
 Экинчи јаратка онон кечет,
 Сукула сузун, базып кечет.

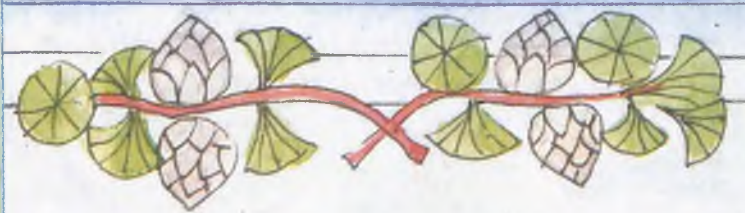
Сузатаны керегинде

Атка сулук сулар улус юкто
Атпай атка сары сула токти.

Ат көрегинде

Тарал көрегинде

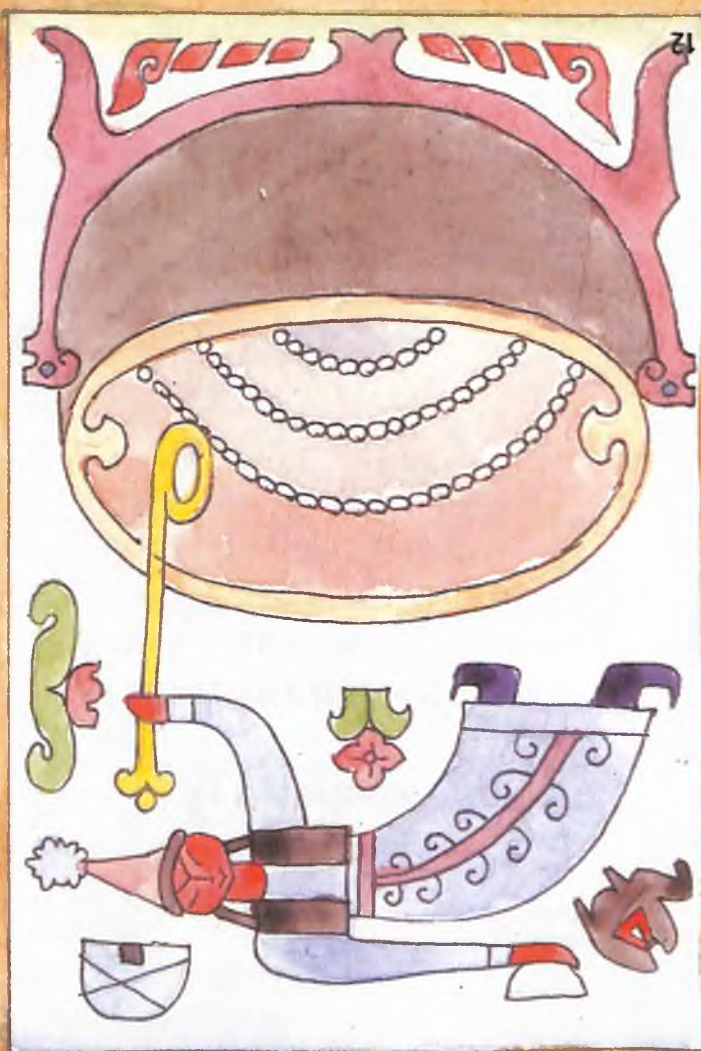
Арал кара таралду,
Кара тарал аралда.
Кару бала таралда бар.
Кара тарал тарак алар,
Кару бала бажын тараар!

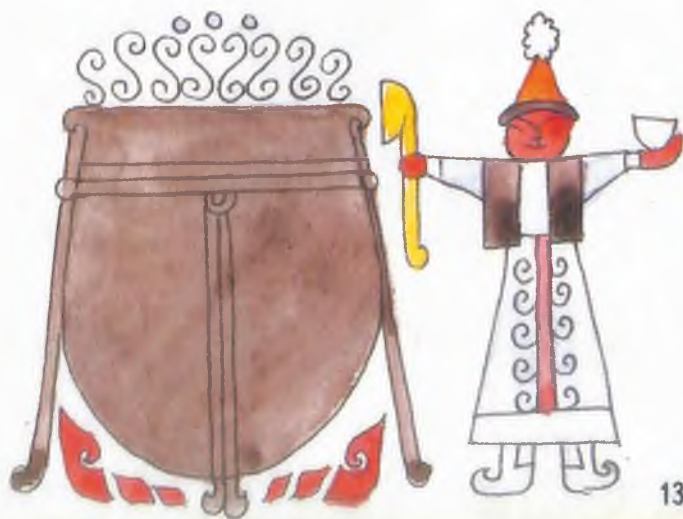
Арбын арба
 Арбада бар,
 Абрауы барбай,
 Чар качар,
 Абрадан арба
 Ары чачылар,
 Арба кармап,
 Карманына сал!

Арба керетинде

Казан асканы керегинде

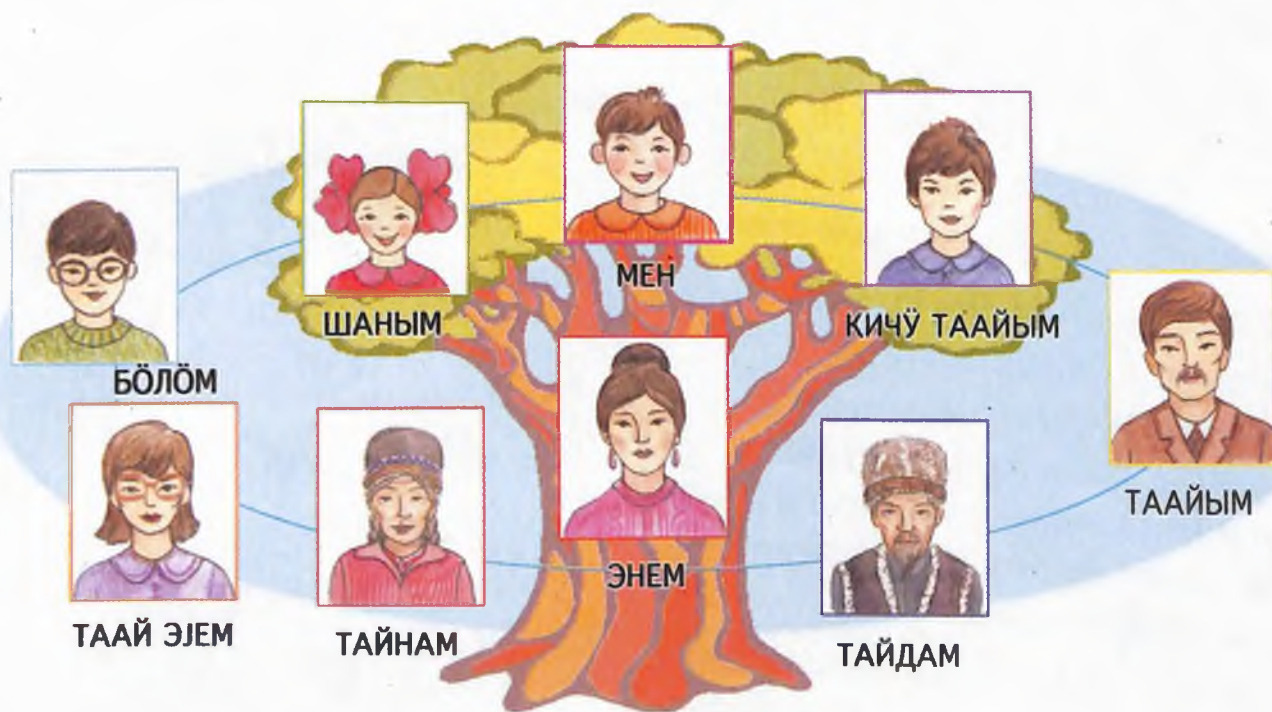
Казак кыс казан азат,
 База жазап азык жазайт.
 Казанды ас база жазап,
 Жаза азыкты, казак кыс.

Угы-төзим, төрөөн-туугандарым

«Төрөөн-тууганның ыраагы
якшы, одын-сууның жуугы
якшы» деп, алтай улустың кеп
сөзи бар. Же андый да болзо, алтай улус бой-бойына кару ла төрөгөнзөк.
Кажы ла кижии бойының төрөөн-туугандарын билип, оларды тооп ло баа-
лап жүрер учурлу.

«Угы-төзим, төрөөн-туугандарым» деп бөлүкте бис слерди төрөөндөрдү
канайда чын адап, канайда ологго чын баштанарыла таныштырарыс. Бу
учуралда эне јанынан таркаган төрөгөндөрдү көрөли.

Айдарда, эненниң энези сеге тайна, адазы тайда болор (јер-јерлерде баш-
ка-башка: карган ада, карган эне, јаана, нана, таада ла оноң до өскө).

Эненниң кожо чыккан эјези ле сыйны сеге таай эје болор. Сен — јеени.
Олордың балдары ла сен — бөлөлөр. “Бөлөлөр бөөрөк үлежип јиир” деп,
тегиндү айдылбаган. Олор бой-бойлорына — агалу-ийиндүдий, эјелү-сый-
ындудый. Бөлөлөрдин балдары сеге шанылар болор.

Эненниң карындажы, аказы сеге таай, сен олордың јеени болорың.
Алтай улус “Јеени келгенче, јети бөрү келзин” дежер. Нениң учун дезе,
јеени нени ле сураза, таайы оны берер учурлу.

Таайлары јеенине ат ла мылтыкты кыйалтазы јогынан сыйлар учурлу.

*Балдар, бу бөлүк слерге јилбилү ле солун болзо, бойоордың угы-төзбөр, төрөөн-
туугандар керегинде биске бичигер.*

**АЛТАЙ ЖЕРИС,
АНЫ-КУЖЫС**

ТОКТОНОК

Токтонок жердин үстінде эн ле кичинек барынтычы тынду. Иркек токтоноктын сыны 13-26 сантиметр, бескези 40 ала 250 граммга једе берет. Тижи токтоноктор — үч катапка кичинек. Колы-буды, куйругы кыска, көкси узун ла чичке тынду. Бажы кичинек, кулактары кыска ла жалбак.

Токтоноктын түги кыска. Кышкыда өни ап-апагаш, жайгыда эки өндү: бажы, бел-арказы, колы-буды — күренг, мойны ла ичи — ак. Куйругы белиндий ле өндү, кезикте ле учы карануйзымак болот.

Журугы Е. Корчуганованын

Курсагын табарга, токтонок энирде, күн ашса, чыгат, је кезикте онын истери түште де учурайт. Токтонок көп сабада керткиндерле азыранат: чычкандар, өркөлөр, эрлендер. Куштардын жымырткаларын, курт-конысты, бакаларды да жиир.

Токтоноктын балдары 4-7 болор. Кезикте 10 до једер. Јаңы ла чыккан балдары көзи көрбөс, кулагы укпас, тас болот, је түрген чыдагылай берет. Беш неделенин кийинде олар бойлоры чычкандарды истежип, тудуп јийт.

Токтонок бойы ичеген каспайт. Уйазын агаштардын көндөйинде, тазылдардын, кайа-таштардын ортозында јазайт.

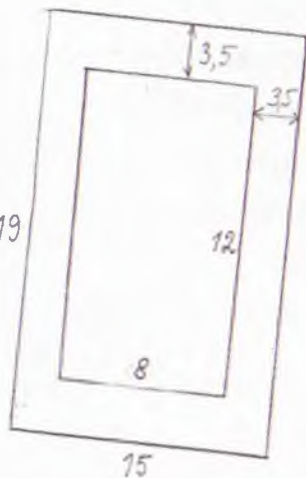
Алтайда токтонок кайда ла учурайт. Ол чөлдө, кырларда, ийне ле јалбрак бүрлү аралдарда јеезелейт. Јурттарда да учураар аргалу: кулаштын, обоонун ортозында, чеденкажаанда,

КРАСНАЯ
КНИГА
РЕСПУБЛИКИ
АЛТАЙ

Токтонок Кызыл бичикке кийдирилбеген де болзо, бис оны, балдар, кичееп ле корып јүрер учурлу. Токтонок јурт ээледе сүреен керекту тынду. Ол каршузын јетирер керткиндерди јоголтот.

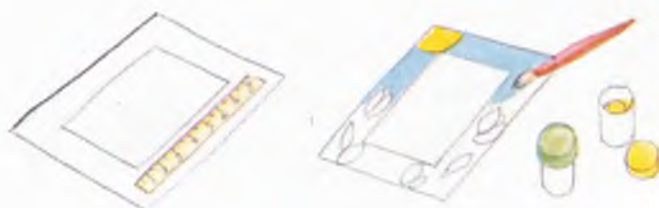
Шуранын үрнели

Бүгүн бис Ұй улустын телекейлик күнине учурлай, кару энелериске фотожурук сугар рам белетейле, гуашьла будыырыс.

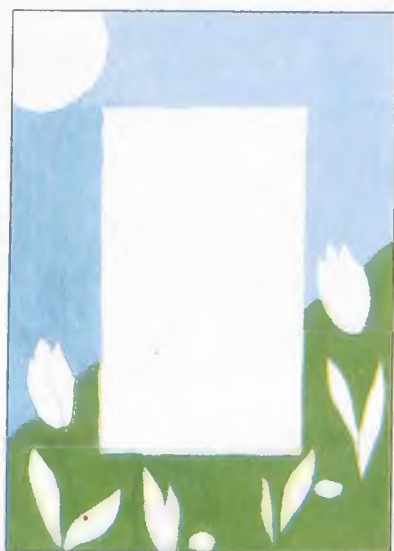

Урокторды
Чейнеш Барсукова
өткүрөт.

Калың чаазынды алып, фотого келиштире (9*13) рамды кезип ал. Рамнын кеми 15*19. Ол фотоноң жаан болор.

Тегин карандашла журукты рамга журап ал.

Эмди гуашьты алып, рамды берилген журук аайынча буды.

Белен рамнын ичине фотонды кийдирип, скотчло жапшырып сал.

БУДЫҒАР

Луругы Ч. Барсукованын

ОЙЫНДАР

Берилген кичинекей журуктарды жаан журуктан табыгар.

В. Поповтын журугу

ШИЫНДАР

Табышкакты кычырар эп-сүмени тап.

Бу тизүде не жастыра јуралган?

Јуруктардын беш башказын тап.

СОЛОНЫ

Ежеквартальный журнал для детей
Издается с 1990 г.

Журнал зарегистрирован в Сибирском окружном межрегиональном территориальном управлении. Свидетельство N ПИ 12-1167 от 15 апреля 2002 г.

Учредители Правительство Республики Алтай и редакция детского журнала «Солоны».

Издатель: Редакция журнала «Солоны».
Главный редактор Күлер Тепуков
Главный художник Чейнеш Барсукова
Редактор Айгуль Саламова
Дизайн и вёрстка Ч. Барсукова

Бумага офсетная. Формат 60X84/8
Печать офсетная. Тираж 3000 экз.
Заказ 1991. Подписано в печать 1.03.2005
Почтовый адрес: 649000 г. Горно-Алтайск,
ул. Чорос-Гуркина, 38
тел: 252-97, 213-62

эл. почта: solony@mail.gornu.ru
Отпечатано в ГУП «Горно-Алтайская типография»

Каткы, сүүнчи, күлүмји

Бисле кожо жаантайын.

Јуруктарда кем эди? —

Јууктай көрүп, танийын.

